

Dr. Mankitándy

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította: Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Megjelenik negyedévenként: március, június, szeptember és december 15-én.	Felelős szerkesztő: Dr. GYÖRGY LAJOS	Szerkesztőség és kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5. szám. Kiadó tulajd.: Minerva R.-T. Kolozsvár
Előftzetési díja egész évre: 250 lej, 100,000 magyar K, 50 cseh K, 100 dinár.		

Márki Sándor.

A nagy tudós koporsójára rágördültek a hantok. Kiesett kezéből a toll, amellyel nemzete nagyátevésére a letűnt korok hangyaszorgalommal összeszedett írásaiból, millió meg millió emlékeiből örök időkre szóló műveket alkotott. Elnémult a nyelv, amellyel a katedráról négy évtizednél tovább a betűnél termékenyítőbb hatással hirdette, hogy egy nemzet lelkesültsége a multjából meríti erejét.

A tudomány nagy halottját egy nemzet megbecsülése kísérte utolsó útjára. Egy nemzeté, amelynek minden halottjával eggyel több dől ki a dicsőbb mult szemtanuiból. E szemtanuk közül Márki Sándor meghalt ugyan, de sírja beszédes marad mindörökké. Gyorsan kizöldülő sírján vérpiros rózsákat fakaszt a szeretet s késő korokig kalaplevételre készíti az arramenőt a tisztelet.

Mert nemcsak arról van szó, hogy egy tudós halálával a nemzet egy élő büszkeségével lett szegényebb, hanem arról, hogy a nagy történettudós élete maga is történelem. Életrajza a történelem tanáráról, írójáról szól, aki műveiben nemzete történelmét drága gyöngyként megillető magaslatra helyezte. Beszél arról, hogy nemzete multjának alig van kora, amelybe világító fáklyaként be ne világított volna. Emberek, korok ragadták meg figyelmét, amelyek szociális érzéssel telt lelkén keresztül, mint csiszolt tükörlapok, megkapó képet mutatnak. Beszél olyan íróról, akit szeretettel olvasnak is, aki nyelvének költői bája, magával ragadó lendülete, tartalmának gazdagsága miatt közkedvelt volt, akinek emelkedett erkölcsi felfogásán az élet bajaiban elcsüggedt lélek mindig megnyugvást talált.

Az utókor úgy fog Márki Sándorról beszélni, ahogyan a jelenkor megbecsülése őt szívébe zárta. A szerény, de becsületes munkával előretörés, a tiszta családi élet, a fáradhatatlan munkásság, az önzetlen segítségnyújtás, a dolgo-

zásra nevelés, a becsületesség azok a szíromlevelek, amelyek az ő egyéniségének illatozó rózsáján csillognak. Tanítványai lelkébe ültetett nemes elvei, művei, beszédei, társadalmi érintkezése révén korára olyan hatással volt, amely elsőrendű államférfiak jelentőségével vetekedik.

Emlékét a történelem óriási, többször félreismert jelesei lengik körül, akiknek egyikét-másikat ő emelte ki sírjából, hogy a megbecsülés díszesebb emelvényére helyezze őket.

Lelkéből kincseket csak az szórhat, akiben azok meg is vannak. Másban a jótulajdonságokat az méltányolja, akinek szíve azok bőségében úszik. Márki Sándor is azért bontogatta ki az erényeket, amelyek mások lelkében sokszor bozótos ágakkal ellepve lappangtak, mert lelkének jósága hasonló érzés után kutatott.

Sohasem tagadta meg önmagát. Amint tanítványaiba, egyetemi hallgató korukban, biztató szókkal, együttműködéssel, dolgozataik javíthatásával bátorságot, munkakedvet öntött, akként tanár korukban is mellettük állott. Féltekenykedés, irigység mindig távol voltak nemes lelkétől. Nem egy tanítványa őrizte meg lelkében kedves emlék gyanánt annak az örömmel hangulatát, amely előntötte a jóságos mosolynak, az igazi lelki örömmel látásán, amikor a nagy professzor az egyetemi szemináriumban felolvasott kis dolgozatát kézbe véve, lapjait szeretettel simogatta s az értékesebb helyeket magyarázatokkal kísérte. Az ilyen elismerés többet ért, mint minden fényes kitüntetés. Ennyi figyelemnek viszonzása csak munka lehetett. Márki Sándornak a vizsgán nem tudni olyan szégyen volt, mint a középiskolában a vallástan vizsgán mélyen hallgatni.

Ez az emberszeretet, amely Márki Sándor lelkét elárasztotta, az a belső rugó, amely őt emberissé s másokkal szemben elfogulatlaná tette. Ennek köszönhető, hogy történelmi alakjai nem torzképek, hanem emberek. Istenfélelem és emberszeretet a Márki lelkének két alapvonása, s melléjük sorakozik még a bámulatos munkakedv. Naponkint hat-hét órát töltött íróasztalánál, sokat olvasott, írt. Egyik könyvszekrény tisztán a saját műveivel és kézírataival volt tele. Abban volt legerősebb, hogy mindig kialakult nézőpontok köré csoportosította az eseményeket; ezért művei a részletek halmozása miatt nem fárasztók, ellenben egységükben átlátszók.

Költő és történetíró közel állanak egymáshoz. A költő a lelkéből kivetített képet önti hangzatos szavakba, a történetíró a múlt adataiból alkot lelkén keresztül átszűrt egységet. Márki Sándor költő és történetíró volt egyszemélyben. Költői lelkülete nyitotta meg szemcít annyira, hogy korfestő jellemzésül a költők találó sorait mindig szeretettel idézte.

Az alkotó szellem munkája most megakadt. Az óra ütött, az előadás véget ért. Az öreg tudós szemei fáradtan lepihenetek. Azonban írásai és belénk ültetett érzései révén ő tovább él. E belénk ültetett érzések indítják szerető tanítványait arra, hogy halála második évfordulóján emlékének e kiadvánnyal áldozzanak.

Diákévek. Márki Sándor 1853. március hó 27-én Kétegyházán, Békés vármegyében született. Atyja, Márki János, gazdatiszt volt a gr. Almássyak birtokán, anyja Zay Julia. Az apa bölcsen, kedvesen beszélő, jótékony s szorgalmas ember volt, akit mindenki szeretett s akit becsületességéért mindenki tisztelt. Az anya a keresztény nő mintaképe, aki önfeláldozásával, gyermekei gondos nevelésével könnyítette a terhek elviselésében, amelyeket a tíz gyermek eltartása a családfő vállaira rakott.

Sándor éppen husvét első napján délután félhat óraker született. Nagyobb testvérei litániáról jöttek haza s anyjuk egész örömmel mutatta meg nekik az új testvérkét: „Itt a kis husvétii bárány.“ A kétegyházi parasztasszonyok mebotránkoztak azon, hogy valaki ilyen szent napon szülessék, azonban a szerető anya mondása valóra vált: a husvétii gyermek a bárány szelid lelkületét is magával hozta a világra.

Emberszeretete már kicsiny korában megnyilatkozott. Kétéves volt csupán, amikor látogatóba jött nagynénje megállapította róla, hogy sohasem látott gyermeket úgy örülni a vendégnek, ahogyan azt Sándor tette. A gyermek kijelentette, hogy csak akkor eszik, ha őt „az a szép néni“ eteti.

Vallásos lelkülete korán feltűnt a sarkadi plébánosnak, Püspöky Alajosnak. A család ugyanis Kétegyházáról az Almássyak más birtokára, Sarkadra, (Bihar vm.) az édesanya szülőhelyére költözött át s a kis gyermeket a plébános azonnal észrevette. Ő tanította meg Sándort az írásra, nem egyszer adván neki betű-levest, amelynél előbb ki kellett találnia, melyik betű mit jelent. Leendő papot nézett ki a gyer-

mezből, azért játékkoltárt szerzett be számára, ahol Sándor el-elmsézgetett. Az ajándékul kapot papiövet dereka köré kötötte, úgy járt-kelt és a plébános „száraz káplánjának“ nevezgette magát.

A kis fiúban az írói hajlamok is már most feltüneztek. 1865. augusztus 4-én Sarkadon „Magyar Ember Barátja“ címen „nyomatott“ azaz nagybetűkkel írott gyermeklapot indított meg, amelynek „csacsiságai“ sok év multán, az aggkor gondterhesebb éveiben is kellemes emlékek gyanánt vissza-vissza ragyogtak.

Tehát Sándor már a maga korához mért irodalmi babérokkal övezve lépett be a nagyváradi elemi iskola negyedik osztályába, majd a premontreiek gimnáziumába, ahová az 1865—66. tanévben iratkozott be. Bátyja, János, bár két évvel idősebb volt, vele együtt került az első osztályba. Együtt léptek az osztályfőnök, Herczeg Leó elé, akiben maga az apa is egykori tanárát tisztelte. Óriási termetű premontrei tanár volt ez a Herczeg Leó, aki nagy szigorúságáról volt ismertes s aki a tanügy érdekében nem sajnált helyel-közzel egy „körmöst“ is kiosztani az apróbb diákoknak. A Márki fiúk előtt nem volt ismeretlen tehát az új tanár, akiről édesapjuk eleget beszélt nekik. Többek között elmondta, hogy téli időben iskolába jövet a Kőrös jege beszakadt alatta s amúgy vizesen ült be a padba, remegve, hogy Herczeg Leó észreveszi s reggeli csúszkálásáért megbünteti. De szerencsére nem ügyelt reá s óra végéig a vizes ruha is megszáradt rajta.

Ennélfogva nem kis félelemmel tekintettek Herczeg Leóra, kinek, hogy-hogynem, egy alkalommal éppen Márki Janin akadt meg a szeme. Valamit tehetett, amiért figyelmeztetni akarta. „Kelj fel!“ — kiáltott reá. A fiucska remegve állott fel s nagy kék szemeit olyan kétségbeeséssel függesztette az óriásra, hogy ez elmosolyodott. „Ülj le, te bagoly szemű!“ — mondotta neki megnyugtatólag. A zordon külső tehát meleg szívet takart, de 157 tanulót, ahányan ez évben az első osztályba jártak, szelid lány szavakkal bajos is lett volna rendben tartani. Nem csoda, ha Herczeg Leó örült, ha egyszerre vagy harminc tanuló hiányzott az osztályból, mert akkor a többivel jobban foglalkozhatott.

A második osztályban Sándor új osztályfőnököt kapott Zubriczky Flóris személyében. Tanítványai nagyon szerették

már csak a hatalmas kardvágás miatt is az arcán, amelyet fiatal korában a negyvennyolcas magyar szabadságharcban mint katona kapott. Földrajzot meg történelmet tanított nagy kedvvel és szép eredménnyel. Márki Sándor haláláig vallotta, hogy ezt a két tárgyat különösen Zubriczky Flóris kedveltette meg vele.

A kis fiú csakhamar feltűnt Zubriczkynek, aki egyszer azt a kérdést vetette föl, hogy ki hallott valamit Orleans-ról? Márki jelentkezett, és ahogy Kiss József Képes Világában olvasta, elmondta az orleansi szűz történetét. Zubriczky nagyon megdicsérte őt és ettől fogva különösen figyelt rá.

Történelmi és földrajzi dolgokról gyakran elbeszélgett vele az utcán is, amikor egyszerre mentek haza.

A kisdíák a gimnáziumban is csakhamar kezdette bontogatni tehetségének szárnyait. Második osztályba járt, amikor első ízben saját alkotása nyomtatott formájában gyönyörködhetett. Három adomát küldött be az Üstökösbe, amelyeket a szerkesztő közlésre érdemesnek tartott. Márki tehát tréfás dologgal vonult be az irodalomba és jókedvét, ötletességét későbbre is megtartotta. Főképpen a történelem érdekelt, amelyből csakhamar szép ismeretekre tett szert. 1868-ban, amikor ő épen a negyedik osztályba járt, alapította Sípos Árpád ügyvéd a Nagyvárad Lapokat. Mindjárt az első számban felhívást tett közzé Biharvármegye történetének megírására. A kisdíák gondolt merészet és nagyot, neki kezdett Biharvármegye történetének kidolgozásához. A szerző nevét elhallgatva, a kéziratnak egy részét el is vitte a szerkesztőnek. Ennek tetszett a dolgozat és másnap már hirdette, hogy „avatott toll“ elkészítette a tervbe vett dolgozatot. És a kisdíák szorgalmasan hordta a folytatólagos cikkeket, amelyeknek kézbeadását „egy úr“ bízta rá. A szerkesztő azonban szerette volna tudni a szerző nevét s egyre faggatta a gyermeket. Ez végre is színt vallott. Azzal védekezett, hogyba nevét előre megmondja, Sípos úgysem közölte volna a cikkeket. Így másnap már neve aláírásával jelent meg a folytatása, amely huszonegy közleményre szaporodott fel. A dolog feltűnést keltett, osztályfőnöke is megtudta a dolgot s megkérdezte a fiút: „Te Sándor, melyik bátyád írta azokat a cikkeket?“ Amikor a fiú szorongva ismerte be, hogy tényleg ő írja, megdicsérte:

„No látod, ez nagyon szép tőled.“ És ezentúl még többet foglalkozott a fiúval, jó példát adva arra, hogy a nevelő a fiatal-ságban mutatkozó tehetségek kibontakozását kertész módjára szeretettel ápolja s lekicsinyléssel azok életre törését el ne fojtsa. Zubriczky hatása állandó maradt, mert három évig volt osztályfőnöke a fiúnak. Hasonlóképpen nem fukarkodott az elismerő szóban Winkler József kanonok sem, aki a fiút megdicsérte és kieszközölte, hogy a laptól munkájáért egy körmöci aranyat kapjon jutalmul.

Sándor hírneve az intézetben ezzel meg volt alapozva. Irodalmi sikere miatt egyszerre kiemelkedett pályatársai közül. Ettől kezdve céltudatosan haladt tovább a megkezdett úton, irogatott. A következő évben már a felsőbb osztályosok közé került, s irodalmi vágyai kielégítésre mind több alkalom nyílt. És amikor a kisdíák felett így felhő nélkül, derülten ragyogott az ég, amikor a megérdemelt dicséretek miatt duzzadó önérzettel járt-kelt tanulótársai között s talán már mint önképzőköri titkár a leendő elnökségről gondolkozott, hirtelen jött zivatar módjára egyszerre beborúlt feje felett az ég. A sok dicséret megártott, a nagy siker megzavarta a kisdíák fejét. Már belekóstolt abba, hogy a kisdíák is kritizálhat, ha történelmet ír, most aztán más térre ment át és kritika tárgyává tette — az iskolai törvényeket.

A gimnáziumi ifjúság kéthetenként megjelenő lapjának, a „Repkény“-nek ugyanis ő volt az egyik szerkesztője. E lapba „Csevegés“ címen cikket írt, amelyben az iskolai törvények közzétételét humoros felolvasásnak minősítette. Nem találta rendén valónak, hogy a színházba járáshoz egyenesen igazgatói engedély kell és miniszteri elficamodásokról beszélt. A tanári kar nem vette tréfára a dolgot és a lap három szerkesztőjét 1869. május 12-én az iskolából kizárta. Márkinak, mint az ötödik osztály legjobb és példás viseletű tanulójának, megengedte, hogy ez osztályból a következő tanév elején ugyanott levizsgázhassék. Márki Sándor e „kicsapás“ emléket utóbb is állandóan felszínen tartotta anélkül, hogy tanáiraival szemben neheztelés maradt volna meg szívében. Okos emberré lett annak belátására, hogy a törvények — a közjót célozván — szentek, s így büntetés nélkül meg nem sérthetők.

A nagyváradi diákéletnek ezzel vége volt. Hogy németül megtanuljon, a következő tanévre a pozsonyi állami gimnáziumba

ziumba ment. Keletről nyugatra költözött, ahol a mult emlékeiben gazdag város történelmi érzékét és képzelő erejét nagyban fokozhatta. Az itt eltöltött két év emlékei kellemes nyugvópontok gyanánt tünedezek fel utóbb is lelkében. Alig tette be lábát Pozsonyba, — jó ötlettel — kéziratban máris ifjúsági német lapot indított meg „Der Deutsche Ungar“ címen. Ebbe csak olyan diákok írhattak, akik nem tudtak jól németül. Ilyen módon a lap nagyon kapóssá lett, mert sok tréfára adott alkalmat. Pozsonyi tanárai közül különösen az öreg Kalmár József volt rá nagy hatással. Nagytudású ember, Petőfinek, Jókainak barátja, Endrődi Sándornak s Reviczky Gyulának tanára. Az új diák szép írói stílusát, tartalmas írását legott észrevette és dolgozatát mindjárt az első hónapban beírta az érdemkönyvbe. A diák mindig élelmes volt! Sándor fellendült tekintélye legott széles palást lett, amelyben mások is beleburkolódtak. Néha 4—6 fiúnak készítette el házi magyar dolgozatát, egy német fiúnak meg mindig. Ezzel történt aztán meg, hogy Kalmár József e szavakkal dicsérte meg dolgozatát: „Egy tanárnak sok polyvát kell felhánynia, míg egy magot talál; de én ma nem is magot, hanem drága gyöngyöt találtam, még pedig ott, ahol nem is kerestem.“ A fiúk erre mind Sándorra néztek s mosolyogtak, kivált akkor, amikor a tanár a megdicsért dolgozatot az osztály előtt felolvastatta és a német fiú alig tudta olvasni a neki tulajdonított dolgozatot. Pozsonyi diákorában ismerte meg Márkit Thaly Kálmán is, és őt pályatársának nevezte, munkárá buzdította.

A nyolcadik osztályt Márki már Budapesten végezte, ahol nagybátyjánál, Márki Józsefnél, lakott. Az 1871—72. tanévre ugyanis a piaristák jóhírű gimnáziumába iratkozott be. Ezzel megkezdődött kapcsolata e tanítórenddel, amely sokféle megnyilvánulásban élete végéig folytatódott. A történelemből a szép előadásáról híres Kalmár Endre, a magyar nyelvből Lévy Imre voltak a tanárai, utóbb mindkettő piarista rendfőnök. Történelemből az osztályvizsgálaton is, az érettségin is eminens fokozatot kapott.

Középiskolai tanulmányainak elvégzése után, amint fejlődésének eddigi iránya sejtette, a tanári pályára lépett és a történelmet és földrajzot választotta szaktárgyaiul. Budapesten tanult, ahol a magyar történelemből a nagyhírű Sala-

mon Ferenc, művelődés történelemből Kerékgyártó Árpád, az egyetemes történelemből Sömhegyi Ferenc, földrajzból pedig a tudós Hunfalvy Pál lettek tanárai.

Mindegyik tanár iránt nagy tiszteletet érzett és becsülésüket csakhamar megszerezte magának. Salamon Ferenc és Kerékgyártó Árpád az összeköttetésüket tanítványaikkal az előadási órákon kívül is szeretettel ápolták, megjelentek tanítványaik szórakozásain, multságain. Salamon ebédre is meghívta őket és ilyenkor az írói élet szövevényeiről szívesen beszélgetett velük. Az érintkezés közvetlensége az ifjakban egész életre kiható benyomásokat keltett, ami társadalmi és tudományos érvényesülésükre is jó hatással volt. Sömhegyi a piarista rendnek volt tagja, Márki szerint talpig derék, hecsületes, kedélyes ember, akire mindig tisztelettel gondolt. Azonban inkább középiskolai, mint egyetemi tanárnak való volt. Furesa mondásai és kedves szokásai voltak, pl. óráit mindig tubákbevétellel kezdte, s utána kék-vagy vörös-pettyes zsebkendőjét kiterítette majd összehajtotta. Jelleme arany volt. Hunfalvy Pálról elragadtatással nyilatkozik: áldott lelkű nagy tudós, aki annyiukban keltette fel a földrajz iránt való szeretetet, aki közelben-távolban mindig legjobb barátja volt tanítványainak.

„Napot nyerni nehéz, elveszteni könnyű“ — vallotta Márki Sándor mindjárt egyetemre járása kezdetén. Ez elvéhez ragaszkodva jól felhasználta az időt és szorgalmasan tanult. Tanulmányait a történelem mellékágaira is kiterjesztette. Nagyon sok órát vett fel hallgatásra, úgy hogy azok fokozásától egyik tanára beszélte le. Nagy szorgalommal tanulta a nyelveket, amelyek nélkül egyetemes történelem behatóbb tanulmányozásánál meg sem lehet mozdulni. Egyre-másra ismerkedett meg olyan tudósokkal, írókkal, akiktől buzdító, irányító szókat kapott. Megfordult a M. T. Akadémia, Történelmi Társulat ülésein, s munkálkodott a tanárképzőben. Járt színházba, az előadott darabokról kritikai észrevételeket jegyzett fel magának, sok regényt, főleg külföldit, olvasott és azokból tartalmi kivonatokat készített. Mélyebb lélektani nézetnyilvánítások elől kitért, úgy vélekedve, hogy ilyen kérdésekre úgylis csak elméletben felelhet egy husz éves ifjú.

Irodalmi érintkezései egyre terjedelmesebbekké válnak,

mivel szerkeszti az Irodalmi Értesítőt, s abba írókat toboroz, cikkeket gyűjt. A különböző lapokba (Nagyvárad, Pesti Napló) ismertetések, tárcacikkeket ír, majd Gyulai Pál felszólítására németből fordít. Versírással is megpróbálkozik. Marquis Jean d'Or álnévvel az Üstökösben is többször ír. Nem vonta ki magát azonban az egyetemi ifjúság életéből sem. Egyleteibe tevékenyen működött, az ifjúsági segítőegyesület önképzőkörének a városi színházban rendezett hangversenyére szereplőket hozott össze. Így, közreműködésre nyerte meg Prielle Kornéliát, akit bámulattal szemlélt, mivel szépségével az időn a legfényesebb diadalt aratta. Az egyetemi ifjúság képviselőjében részt vett a zágrábi egyetem megnyitásán.

Hogy katonai kötelezettségének eleget tegyen, 1875. október 1-én önkéntesnek vonult be. A katonai élet egyhangúságából szomorú hír verte fel: édesanyja ugyanis, akin gyermekes rajongással csüngött, 1876. április 19-én meghalt. Egy héttel előbb, nagyesütörtökön látta fiát először katonaruhában, amikor éppen a sarkadi templomból jött ki. Sirva, majd nevetve borult szeretett fia nyakába. De a templomban, majd a kamarában meghülve, még aznap ágyának dőlt és egy hét múlva már el is temették. „Édes jó anyám, — írta naplójába a jó fiú — ki annyira szeretted is akit áldva-áldalak halóporaidban: adj én nekem hitet jelenben, jövőben, hadd maradjak én meg szerető fiadnak-szerető fiadul igaz úton járva; hadd emlékezhessem szavaidra mindig, álljon szelid arcod előttem szüntelen, hogy az élet minden viszontágáiban égi lakásodból igaznak ítélhess. A te szent erényed fényeskedjék nekem. Örök világosságot fényeskedjék neked!“ E gyönyörű szavakkal tett fogadalmat a hálás fiú, hogy szerető anyja intelméi szerint élve, az élet nehéz küzdelmei között igaz úton akar járni. Igérete csakugyan tűzoszlop gyanánt állott előtte, amelynek éghető, világító lángja egész életén át hitre, erkölcsre, becsületességre vezette.

Az élet folyt tovább és Márki Sándor azon volt, hogy egyetemi évei befejezése után tanárvizsgálatát megszerezve, állást vállaljon. A három között volt, akik a budapesti egyetemen elsőnek tettek nyilvános tanári vizsgálatot. 1876. december 12-én kelt oklevele szerint a főtárgyaiból dicséretes osztályzatot kapott. A következő évben doktori szigorlatot

állott ki, miután már az aradi állami főreáliskolában előzőleg rendes tanári állást nyert. Ugyanez év augusztus havában megnősült, feleségül vevén Spilka Juliát.

Ekkor kezdődik mélyreható, irodalmi és közéleti munkássága, amelynek révén egyre magasabbra emelkedett.

Tanár Aradon. Rendes tanárrá való kinevezésével egyidejűleg jelent meg Sarkad története c. munkája. E művét elsősorban kegyeletes érzések sugallták, mivel annak megírására gyermekkori örömeinek színhelye sarkalta a szerzőt. Történeti, földrajzi, régészeti ismeretekkel rendelkező alapos munka. A szerző ama állítására, hogy a régészet nagyon ingó kalauz, helyesen jegyzi meg az Archeologiai Értesítő bírálata¹: Ingó a delejtű is, de bánni kell vele tudni. Aradon töltött évei a fejlődése szempontjából főképen azért fontosak, mert a nagyobb szabású történeti monografiák írásba itt dolgozza bele magát. Előkészületi évek ezek: az évekig, sőt évtizedekig tartó kutatás megszokásának türelempróbái. A történelemírásban a támasztó oszlopok felállítása csak akkor igazolt, ha az azokat összekötő ívek nem csupán egyéni érzések, elképzelések, hanem elégséges forrásokon felépülő ismeretek.

A fiatal író egyre-másra közölt cikkeket a különböző történelmi és földrajzi folyóiratokban, lapokban. (Földrajzi Közlemények, Magyar Gea, Figyelő, Tört. Értesítő, Alföld, Arad, Üstökös stb.), amelyeknek anyagát évekre visszamenőleg szorgalmasan gyűjtögette. Elkezdte tanulni a román és angol nyelvet, a bihari román írókról értekezést írt, az aradi Kölesei Egyletben, mint annak titkára, majd a lenőke, nagy tevékenységet fejtett ki, a tanulóifjúsággal tanulmányi kirándulásokra ment (Petrozsény, Világos), maga is utazgatott (Diósgyőr, Kassa, Besztercebánya, Selmecbánya, Debrecen, életében először Kolozsvár), Torma Károllyal és Lóczy Lajossal régészeti emlékek után kutatott (Marosmenti római vallum, Szentannai avar ring), de mindezek csak kisebb megnyilvánulásai egy fáradságot nem ismerő munkásságnak. Istenadta tehetsége nagyobb feladatok megoldása felé esalogatta. Sokáig kétségek között hányódott: a földrajz- és történettudósok egyaránt magukénak tartották és alapos tudása révén a dicsőségre vezető úton

¹ 1877. 231. l.

mindkét irányban elindulhatott volna. Azonban oly nagy szabású történelmi alkotásokba fogott, amelyek a szirtek között hánykódó sajkáját egyre jobban a történelem vonzó, sok lelki örömmel kecségtető réve felé terelték. Kétségeskedését a M. T. Akadémia és Kisfaludy Társaság egy-egy pályakérdése döntötte el, amelynek eredménye lett: Dósa György és Anjou Mária királyné életrajzának a megírása.

Márki Sándor a magyar Alföldön született, ott élte le gyermekkorát, jól ismerte a parasztságot, hiszen atyjának foglalkozása révén is állandó kapcsolatban volt velük. Békés vármegye, Arad vármegye múltja is a parasztsággal való foglalkozásra utalta, hiszen e helyek a paraszttörmelékben jelentékeny szerepet vittek. Természetes tehát, hogy a Dósa György személye és a névhez fűződő jobbágy-zendülés a nagyobb alkotásra vágyó lelkét nem hagyta nyugodni. Így született meg benne a gondolat, hogy a pályázaton részt vesz. Naplójában tet vallomása szerint, ami forráshoz csak hozzájuthatott, azt mind felkutatta, de azok elégtelensége miatt jobbadán csak kombinált. Dósát egészen más, hite szerint helyes színben akarta feltüntetni. Benne a társadalmi és politikai forradalom ösztönszerű vezérét festette meg, és nem a közönséges néplázítót, amint azt addig tették. Dósa szerinte a népnek az államhatalomban és jogokban való olyan részesedését akarta biztosítani, mely körülbelül a magyar vezérek korában volt meg. A székely szabadságot akarta kiterjeszteni, mint ahogyan a legszegényebb székely is szabad gazdája volt kis földjének, tagja a faluközösségnek. A szerzőnek szociális érzésű lelkében a jobbágyság akkori szomorú helyzetén érzett szájalom rezdült meg anélkül, hogy az elnyomatás nyomában járó kirobbanás nemesebb céljait meggyőző érvekkel akkor még eléggé bizonyítani tudta volna. Utóbb átdolgozott Dósájában az Európa-szerte fellángolt szabadulási vágy helyi hőstét rajzolta meg erősebb megalapozással és nagyobb elismeréssel. Ez alkalommal (1882) Márki Dósája csak dicséretet kapott. A bírálók elhibázottnak tartották a szerző történelmi felfogását, aki az újkor eszméi szempontjából ítélkezve hőstét Danton elődjének tartja és a demokrácia úttörőjeként dicsőíti. Aztán a fiatal Márki még azt a hibát is elkövette, hogy művében nemcsak Dósának,

hanem Kossuth Lajosnak is szobrot javasol, akiről beszélni akkor még bünszámba ment az Akadémiában.

Közben Mária királyné életrajzához is gyűjtötte az adatokat, majd „gőzerővel“ fel is dolgozta azokat. A sikerhez fűzött reményeit már csak azért is szeretettel élesztgette, mivel a jutalomdíjból Erdélyt és a Szepességet akarta megtekinteni. 1884. február 7-én hirdették ki az eredményt, amelyben a művön „elverték a port“. Hát nyugodjék vakációi szép terveivel együtt! — sóhajtott fel búsan a csalódott szerző.

A vakációi szép tervek tényleg nyugodtak, de nem nyugodott maga a pályamunka. A történelemírás jelesei valóban olyan díszes csoportban verődtek ez időben össze, hogy joggal nagy igényeket támasztottak mindenkivel szemben, aki a történetírás gondosan művelt mezején dicsőséget aratni készült. A felkészült tudósok népes táborával szemben igazán nem lehetett szégyen, hogy az aránylag kezdő író az emelkedés lépcsőfokain egy kissé visszatartották. De Szilágyi Sándor, a tehetséges és érvényesülésre törő fiatal író kézen fogta és az elkedvetlenedéstől megóvta. Nagyrabecsülését eddig is kimutatta: Márkinak Kemény János fejedeleme-ről ez időben (1883.) írt életrajzát Pauler Gyulával együtt pályadíjra érdemesnek ítélte, most meg Márkit meglátogatva, Mária királyné életrajzát a Történelmi Életrajzok megindítandó vállalata részére kérte el. E vállalat csakugyan Mária királyné életrajzával indult meg (1885.).

Márki életrajzának érdeme elsősorban az, hogy a politikai élet zavaros hullámainak rajzolgatása mellett a korbeli műveltséget is tárgyalja, ami a hasonló irányú más munkákból hiányzik. Az elért sikereknek tulajdonítható, hogy Arad vármegye és Arad sz. kir. város történetének tervbe vett megindításakor a történelmi rész elkészítésére őt kérték fel. És Márki a főispánnal, mint a szervező bizottság elnökével, a megírásra meg is kötötte a szerződést.

Eddig végzett kutatásai arról győzték meg, hogy a jó történetírónak mozgékonyásra, világlátásra van szüksége, hogy az anyag-gyűjtés nagyobb terén kívül látóköre szélesedjék és sokféle benyomással gazdagodjék. Azért a külföldi levéltárak tanulmányozására határozta magát. Trefort

Agoston minisztertől ajánló levelet kért és a Mária királyné életrajzáért kapott pénzen 1886. nyarán útnak indult. Bécsen, Salzburgon át Bajorországba utazva, Münchenben és Augsburgban töltött legtöbb időt. Dósára és Arad megyére is talált ott hasznavehető anyagot. Karlsbadon, Prágán keresztül tért vissza Pozsonyba.

A buzgóság, amellyel Márki a tudomány előbbrevitelén fáradozott, az arravalóság, amelyet e törekvésében felmutatott, a minisztérium figyelmét is felkeltette és elhatározta, hogy az érdemes írónak megfelelőbb munkateret biztosít. A minisztérium jóakaratahoz járult Fraknoi Vilmos támogatása: Márki Sándort tehát felszólították, nem akar-e Budapestre jönni? Márki bármennyire is kedvelte Aradot, ahol az iskola és a társadalom osztatlan szeretete vette körül, a felmenetel mellett döntött. Így került a budapesti VII. kerületi állami gimnáziumhoz, miután iskolája, tanártársai, tanítványai, a hatóságok és Arad társadalma tíz évi együttműködés után meghatóan vettek búcsút a nagyrabecsült munkatársától, a szeretett tanártól és a közélet tevékeny, hasznos emberétől.

Tanár Budapesten. Közkedvelt ember távozásakor ugyanolyan a helyzet, mint amikor lenyugszik a nap. Sajnálkozva nézünk utána, amikor tőlünk távozik, viszont annál nagyobb örömmel fogadják ott, ahol fényével és melegségével újra feltűnik. Márkit is szívesen látták Budapesten, annál is inkább, mivel a hozzáfűzött reményeknek teljes mértékben megfelelt. Ott volt mindenütt. A tudományos testületek előadó gyűléseit szorgalmasan látogatta és szaporán tartott felolvasásokat. A Történelmi Társaság dévai és máramaroszi vándorgyűlésén, mint a társaság választmányi tagja vett részt, majd az aradi vértanúk szobrának leleplezésén jelent meg a Történelmi Társulat képviselőjeként. Értékes tapasztalatait, szép stílusát és tudását a közjó érdekében igyekeztek felhasználni, ezért tankönyvek írására próbálták rávenni. Nehezen „ugrott be“, mert nagyobb szabású irodalmi kérdések foglalkoztatták, de végre is a tekintélyes szakemberek buzdítása elől nem tért ki. Így készült el a középiskolák részére írt földrajza, majd történelme, s az elemi iskolák részére is átdolgozott egy történelmet. Tankönyvei rövidesen nagy kedveltségre tettek szert. Románra is lefordították (a fordítás jogáért se

Márki, se a kiadó nem fogadott el pénzt). A tanulóifjúság ezrei évtizedeken át jótékonyan érezték Márki tankönyveinek felmérhetetlen jó hatását. Berecz Antal a Közoktatásügyi Tanácsban úgy nyilatkozott, hogy Márki földrajza a legjobb tankönyv, történelméről meg Cherven Flóris mondott hasonló véleményt.

Emelkedését azonban az egyetemtól várta, ezért érdemes munkásságára támaszkodva, a budapesti tudomány egyetemétől magántanár ságot kért. A böcsészeti kar annak tudatában, hogy tudományos testülethez való tartozás esetén az elért dicsőség már nem csak az egyesé, hanem a testület hírnevét is újabb babérlevéllel övezi a megtisztelés: Márkit örömmel fogadta kebelébe. 1887. november 22-én tartotta meg magántanári próbaelőadását „Dósa czeglédi proklamációja“ címen. Képesítését a jobbágyság történetéből kérte. Azonban a minisztérium e szakkört nagyon szűknek tartotta és újabb felterjesztés után őt Magyarország 1526-ig terjedő történetéből képesítette. „Vagyis Dósa György nem szalonképes“, — jegyezte meg Márki a minisztérium véleményének hallatára anélkül azonban, hogy sértett hiúságból megérdemelt emelkedése elől kitért volna.

Ezzel pályája határozott irányt vett. A földrajz műveléséről végkép lemondott. Visszautasította tehát a Földrajzi Társaság ajánlatát, ahol főtitkárnak akarták megtenni. Mindamellett voltak, akik Hunfalvy halálakor a földrajzi tanszék betöltésénél ő reá gondoltak. Beöthy Zsolt szinte haragosan mondotta neki, miért is nem maradt meg a földrajz mellett? A földrajzi irodalom művelésével azonban végkép sohasem szakított, írt, felolvasásokat tartott e tárgykörből, a földrajztanítás történetével behatóan foglalkozott és az összeköttetését a Földrajzi Társasággal folyton ápolta. Szerette e társaságban azt, hogy ott mindenki igazán otthon érezte magát, hogy a szerény tehetséget is elismerik s „nem kritizálnak oly olympusi göggel,“ mint a történettársaságbeliek, „kik pedig még szintén nem érnek fel a csillagokig.“

Ismeretei gyarapítására, kisebb útjait nem számítva, ez időben két nagyobb tanulmányútat tett: egyiket Erdélyben (1888.), a másikat a turin-párisi kirándulás keretében (1889.). Erdélyi útjában Gyulafehérvár, Nagyszeben, Fogaras, majd Sinaia, Brassó, Csikszereda, stb. nevezetességeit, intézmé-

nyeit tekintette meg, külföldi útjából meg felejtethetlen benyomásokkal tért haza.

Turinban Szádeczky Lajossal együtt, akivel 1883-ban az egyetemi könyvtárban ismerkedett meg és más 15—20 látogatóval tisztelgett a nagy magyar emigránsnál: Kossuth Lajosnál, „a magyar történelem legnagyobb élő alakjánál.“ „Leírhatatlan jelenetek következtek, — írta Márki e találkozásról — a galambősz Kossuth bámulatos fényű szemeiben s a mienkben egyszerre csillantak meg a meghatottság könyvei. Vén emberek elfogódva csókolták meg kezeit. Magamat bemutatva mondtam, hogy mint tanár főkötelességemnek tartom ébren tartani növendékeim közt a hazaszeretnek azon érzetét, mellyel elválaszthatatlanul összeforrt az ő neve. „Tegye ezt, — mondá. — Szentebb feladatot nem teljesíthet hazája iránt, mint ha a hazaszeretet érzetét csöpögteti növendékeinek szívébe.“ Kezet akartam neki csókolni. Kissé vonakodott. „Kit az egész ország a maga apjának nevez, nem utasíthatja el magától a tisztelet ezen csekély jelét.“ Megszorította kezemet, én megcsókoltam az ő kezeit s úgy éreztem magamat, mint 28 évvel ezelőtt a bérnálásakor: a hitben megerősödvé.“ Majd a tiszteletére rendezett ebéden a képzőművészeti akadémia óriási termében 850 magyar hallgatta lélekzetét visszafojtva Kossuth másfélórás beszédét, amely óriási hatást váltott ki. Amikor távozott, kocsijából kifogták a lovakat, előbb azonban lefotografálták a társaságot. — Turin után Dijon, a párisi kiállítás következett. Napoleon sírja nagy hatással volt rá. „E sír, a tropheumok stb. — írta — bennem is felköltötték azon érzelmeket, melyektől e helyen senki sem bir szabadulni, pedig én Napoleont szeretet nélkül csodálok.“ Londonban a Westminsterben hasonló érzések töltötték el. „Mily érzet az, — mondotta — mikor a Westminsterben Shakespeare s annyi más világgraszoló nevű embernek síremléke előtt járhat az ember, vagy épen egy Macaulay, Livingstone, Dickens sírkövén kell neki, az aprószentnek, tapodnia! A történelmi reflexiók és remiscenciák oly rohamosan támadnak reánk, hogy szinte kábultan távozunk az emberiségnek e szentélyéből.“ Párison, Svájccon, a Tell monda csodás szépségű helyein s Innsbruckon át jutott haza édesapjához Sarkadra.

A hálás fiú minden nyáron haza ment, hogy elaggott

édesapja szerető szavain felbuzdulva, lelkesülést merítsen a további munkára. Valamennyi testvére közül talán ő járt leggyakrabban haza és tanár korában is éppen úgy vágyott a vakációra, mint diák korában. Műveinek nem volt szorgalmasabb olvasója, mint a büszke édesapa, „családjának őse, az első, legigazibb Márki.“ Bizonyosan nagy örömet érzett, amikor ez időben *A radvár megye történetének első kötete* megjelent, amelyet a jó fiú édesanyja emlékének és édesapjának ajánlott. Az utóbbi időben már csendes egyformaságban teltek otthon a napok, de a szerető fiú nem keresett szórakozást. Előbb még mindennap kikocsiztak, utóbb ritkábban, az előző nyáron már csak kétszer. Ekkor már úgy megtörte az öreget a kocsi, hogy a figyelmes fiú addig panaszkodott, mennyire árt neki a kocszítás, amíg „fia kedvéért“ az öreg is lemondott róla. Estefelé kiültek a kastély elé. Keveset beszéltek, mivel az öreg nagyot hallott és a beszédet nem szerette. Amikor a gondos fiú szülei házasságának 50 éves fordulójára virágot küldött, a koszorúval maga az öreg ballagott ki hűséges felesége sírjához. Néhány hónap múlva azonban rohamosan esett össze és 1892. január havában meghalt. Amikor a család jelenlétében a halottra rázárták a koporsófedelelet, az ittmaradt fiú úgy érezte, hogy egyszerre öregedett. „Mi nem voltunk többé gyermekek — mondotta. — Míg élt, azoknak képzeltük magunkat, őszülő hajjal is és napjában annyiszor csókoltunk neki kezét. Életünk sok szép álma pihen vele együtt: legyen az ő örök álma nyugodt és derült s örök világosság fényeskedjék neki!“

A derék apa tehát nem érte meg az örömet, amely éppen ebben az évben a merész lendülettel emelkedő fiának jutott. Az előző évben a budapesti egyetemen az egyetemes történelem középkori, s Kolozsvárt a magyar történelmi tanszék egyidőben üresedett meg. Márki mindkettőre folyamodott, de Budapestre Lánczy Gyulát, Kolozsvárra Szádeczky Lajost nevezték ki. Amikor kevéssel utóbb a kolozsvári egyetem az egyetemes történelem közép- és újkori tanszékére hirdett pályázatot, újra beadta folyamodását. Ekkor (1892.) rendes tanárrá őt nevezték ki. Pár hónappal előbb Thaly Kálmán ajánlatára őt a Magyar T. Akadémia választotta levelező tagjai közé. Így hat évi budapesti középiskolai tanársága után tisztviselői, tanártársai és

tanítványai szerencsekivánataival elhalmozva, ismét útra kelt, hogy az eddiginél fontosabb munkakörben hirdesse és művelje a tudományt. „Adja Isten, — óhajtotta — hogy az új feladattal szemben ép úgy megállhassam helyemet, mint a középiskolában.“

Egyetemi tanár Kolozsvárt.] 1892. szeptember elsején köszöntött be Kolozsvárra és 20-án kezdette meg előadásait. A nagyváros után megint hozzá kellett szoknia a kisváros-hoz. Az érdekes várost csakhamar megkedvelte s a változás egészségére határozottan jó hatással is volt. Új munkakörében a megtiszteltetései, megbízatásai és a teendői is kiszélesedtek. A Földrajzi és Történelmi Társaság tb. tagjává, a Kárpát Egyesület választmányi, az Erd. Irod. Társaság rendes tagjává választotta, az Erdélyi R. K. Státusgyűlésnek, majd utóbb a Státus igazgatótanácsának is tagja lett, tb. városi tanácsos, az Emke vál. tagja, stb. Majd a középiskolai Tanáregyesület kolozsvári köre megalakulván, elnökéül választotta meg. E megtisztelő állását a kör megszűnéséig megtartotta. A Mátyás-szobor alapkövetételénél, a pozsonyi Mária Terézia-szobor leleplezésénél, a brassói Honterus-émlék-ünnepen, a segesvári Petőfi-ünnepen képviselte a kolozsvári egyetemet, a Történelmi Társaság megbízásából e társaság hunyadmegyei, lipótszentmiklósi vándor-gyűlésein, a tordai Jósika-émléktábla leleplezésén vett részt, mind e helyeken előadott. Gróf Mikó Imre zabolai szülőházára a M. T. Akadémia nevében helyezett koszorút. Miniszteri Biztos gyanánt jelent meg a brassói, nagyszebeni, erzsébetvárosi gimnáziumban, a brassói és debreceni reáliskolában, az aradi felsőkereskedelmi iskola érettségi vizsgálatán, a r. k. Státus képviseletében a brassói, gyulafehérvári és nagyon gyakran a kolozsvári róm. kath. főgimnáziumban. Ez utóbbi iskolának világi főgondnoka is volt és e minőségében az előadásokat többször látogatta, az intézet ünnepélyein is részt vett. Közben, 1894-ben próbát tett, Salamon Ferenc budapesti megüresedett tanszékének elnyerésére, de törekvése nem sikerülvén, testtel-lélekkal a kolozsvári egyetemhez kötötte magát és utóbb (1911.) a budapesti egyetem meghívását is visszautasította.

Kolozsvárt készültek monumentális művei. Itt fejezte be Arad történetének II. kötetét (1895.),

amelyben tizenhét esztendő szorgalmas gyűjtésének eredményét foglalta össze. Majd az egyetemi tanács megbízásából a kolozsvári egyetem általános történelmének megírásába fogott, utóbb meg Szilágyi Sándor felszólítására *A magyar szabadságharc történetét* írta meg (1898.). Arad történetének egyes fejezeteit Marczali Henrik kitűnőnek találta, a szabadságharc íróját Tóth Béla művésznak tartja. Dósa felkelésével rokontárgyú műve *Pérolázadás* a c. akadémiai székfoglaló értekezése, amelyben a békési parasztság 1735-iki megmozdulását ismertette. Művének jelentősége az, hogy eredményei véglegesnek tekinthetők. Bár a szociálisták mindkét munkát, a bennük megnyilvánuló szociális érzés ellenére, ugyancsak „verték”, mindamellettt olvasták, a könyvkereskedők kirakataiból a példányok egy-kettőre eltűntek. Majd az egyetemes történelmi bö ismereteinek népszerűsítését tette lehetővé az Athenaeum, amikor két vaskos kötet megírására szerződött vele. Ez *Egyetemes Történelem* a művelt közönség részére készült és tömeges képeivel, tetszetős külsőjével, hosszú évek munkáján átszűrt megállapításaival, meg az elfogulatlanságával kedvelt olvasmánnyá lett. Költői emelkedettsége mintaszerű és a tanulságos történelmi elbeszélés könnyedségével hat (1910.).

Dézi Lajos 1905-ben közölte Márkival, hogy Thaly Kálmán II. Rákóczi Ferenc életrajzát vele szeretné megíratni. „Valóban nagy dolog, hogy Thaly, ki negyvenöt esztendeig gyűjtött, bizalmát helyezi belém. Ezt többre becsülöm akármiféle ordónál” — jegyezte meg Márki Sándor e hír hallatára. A Történelmi Társulatban tetszett az eszme és csakugyan őt bízták meg az életrajz elkészítésével. Gróf Teleki Géza elnök külön is biztatta, hogy nemesak a tudománynak, de a hazafiságnak is nagy szolgálatot tesz megírandó művével. Mások azzal sarkalták munkára, hogy ez lesz majd a főműve. „Valóban rajta leszek, hogy tőlem telhetően sikerüljön” — fogadkozott Márki nemes elhatározással. Így legalább teljes lélekből megvan nyugodva, — írta hozzá Thaly Kálmán — hogy a nemes és dicsőséges II. Rákóczi Ferenc Fejedelem életrajza méltó és jó kezdekbe van letéve. „Uram öcsém ugyanis, — folytatta — amint én munkáiból s másként is ismerem — szintén mint ő — ideálokért hevülő és

amellett a történelmi igazság kiderítéseért semmi fáradságot nem kimélő, oly lelkiismeretes, elfogulatlan buvár és ékes tollú író, hogy e nagy, nemes és szép feladatra a most élő írói nemzedék között hivatottabbat nem lehetett volna kiszemelni.“ Ugyanez időtájt Pór Antal biztosította őt arról, hogy mióta Ipolyi Arnold teljes elismeréssel beszélt neki róla, meleg vonzódást érez iránta. Műveit gondosan olvasgatva, bámul fáradni nem bíró munkabírásán, sokoldalú képzettségén és tevékenységén.

Ilyen biztatások és elismerések között fogott hozzá II. Rákóczi Ferenc életrajzának megírásához. Munkájához kedvező benyomásokat merített abból a lelkesültségből, amelyet Rákóczi hamvainak haza szállításakor szerzett. Áhitat fogta el lelkét, — mondotta, — amikor a fényes bandériumok és temetési pompa közt feltűntek a bújdosó fejedelemnek és a vele együtt hazatérő bújdosóknak koporsói. Áldja az Istent, hogy tanuja lehetett annak a jelenetnek, mikor a bújdosók oly hosszú számkivetés után hazatérhettek. A kolozsvári egyetemnek ugyanekkor tartott ünnepségén, Rákóczi bölcseje mellett, ő volt az ünnepi szónok, amelynél szebb alkalommal — mondotta — sohasem beszélt s talán szívéből sem annyira.

1908-ban jelent meg II. Rákóczi Ferenc életrajzának első kötete, a dicsőséges fejedelem „íródiákjának“, Thaly Kálmánnak ajánlva. A következő köteteket Bay Ilonának akarta ajánlani, akinek támogatása tette lehetővé az életrajz kiadását, de a szerény nő kitért e megtisztelés elől. A könyv olvasásakor — írta Márkinak — valóságos gyermekes öröm fogta el, mivel, amire vágyott, minden sorban megtalálja: azt a nemes kegyeletet, amellyel a magyar hivatva van Rákóczihoz. Jól esett tudnia, hogy bár ifjú kéz vezette a szerző tollát, át tudta érezni az öregek szeretetét, mert a régi magyar jellemet sajátos misztikus érzelem fűzte nemzetéhez, nemzete nagyságához. Az életrajz örökbecsű marad, oly bájos közvetlenséggel, a valóság teljes keretében állítja elénk ama szép multat. Két év múlva Márki a reá bízott feladatot aztán végkép megoldotta: a II. és III. kötetet is befejezte. Szerzőjük hálát adott az Istennek, hogy e dicsőséges fejedelem iránt kegyeletét ezzel leróhatta.

Rákóczi Ferenc életrajza csakugyan a főműve Márkinak, mely után — Lukinich Imre szerint — a Rákóczira vonat-

kozó ismereteink részleteiben esetleg bővíülhetnek, de lényegesen nem módosulhatnak. Az a kép marad meg lelkünkben Rákócziról, amelyet Márki festett meg. Művének főérdeme az alaposág, amellyel a fejedelem életének korszakait s az egyes vallásfelekezetekhez való viszonyát rajzolja meg. Kitűnőek továbbá a hadseregről, a műveltségről, az iskolákról, az irodalomról, az iparról és kereskedelemről írt fejezetei. A nagy fejedelem kiválósága a sokoldalú alkotásaiban bontakozik ki csak igazán. A szerző egyetemes európai szempontból állítja elének alakját és sorsát szoros összefüggésbe hozza az európai eseményekkel.

Ezután (1913) a Történelmi Életrajzok számára Dósa Györgyöt dolgozta át. Ez alkalommal műve kétszeres terjedelembre nőtt, anélkül azonban, hogy a szerző felfogása lényegesen módosult volna. 1917-ben a Történelmi Társaság megbízásából Csánki Dezső szólítja fel őt Horváth Mihály életrajzána k megírására. Ezzel Márki a következő évben el is készült. Kevés munkáját kísérte annyi elismerés, mint épen ezt. A meleg szívvel írt s az emberi sors eshetőségeit megértéssel mérlegelő munka osztatlan tetszést keltett. Szentkláray Jenő szerint a nagy történetírónak Márki állította a legnagyobbyszerű, multhatatlan értékű emléket. Csánki Dezső valósággal magasztalólag nyilatkozott róla. „Hej, mennyire előbbre járnánk, ha mindenki olyan szívesen és olyan pontosan dolgoznék, mint te“, — írta neki ez időben nagy munkásságán fellelkesülve Lóczy Lajos.

A M. T. Akadémia megbízásából azután II. Rákóczi Ferenc felkelésének történetéhez gyűjtött anyagot, de e művével már nem készülhetett el. Egyetemi hallgató korától (1873. május 1. — 1925. június 29-ig) rendszeres Naplót vezetett, amelynek vaskos kötetei életrajzának megírásához bőséges anyagot nyújtanak. Naplójának az erdélyi imperium változásáról szóló részét „Metamorphosis Transilvaniae“-nak nevezte el.

E művekkel monumentális alkotásainak sora befejeződött. Írt még kisebb-nagyobb értekezéseket, adott ki műveket, írt értékes emlékbeszédeket (pl. a M. T. Akadémia megbízásából Finály Henrik, Nagy Iván, Kövály László, Kozma Ferenc, Thaly Kálmán, a Tört. Társaság megbízásából Thaly Kálmán, Pór Antal, a Szent István Akadémiában Ortway

Tivadar felett), továbbá tőle valók: Bihari román írók, A középkor főbb krónikásai, Történettanítás, Magyar Középkor, Paulus Diaconus, I. Ferenc József, stb., nagy számmal tartott alkalmi beszédeket, de jelentőségének megállapításánál ezek már csak támasztó oszlopok, amelyek egyénisége nemes kövekből rakott szentélyének pilléreihez símulnak.

Mindeme tudományos munkák fel-felújuló öröm forrásai egy munkás életnek. Évtizedes fáradozások után nyugvó pontok, amelyekhez az emlékezet, mint üdítő forráshoz, visszavissza tér. Mérföld oszlopok. Közöttük örlődött le az élet, a maga kis örömeivel, szomorúságaival egyetemben. Márki Sándornak mindkettőben volt része. De mégis csak az öröm volt meg benne nagyobb fokban, mivel harmoniára törekvő lelkében még a csapások között is az Isten akaratában való megnyugvás erőt adó áldása kerekedett felül.

Családjával, vagy baráti körben majdnem minden nyáron kisebb-nagyobb utat tett, ide-oda kirándult. Családi élete mintaképe volt a házi békének, szeretetnek. Hozhatott számára a megtisztelés rózsából, babérlevelekből font koszorút, munkásságához az erőt mégis csak családja együttérzéséből merítette. Művelt lelkű felesége, „a nagyasszony“, mindig méltányolni tudta lekötöttségét a közjó érdekében és megelégedett a napi pár órával, amely a professzor ezernyi teendői végzése után szórakozásul neki fennmaradt. Gondosan, erélyes kézzel vezette a házi teendőket és jó gazdasági érzékével, beosztásával felszabadította urát az anyagi gondokkal törődés csüggesztő nyűgétől. Mariska, egyetlen leánya, születése percétől kezdve szemefénye, feltűnően sokat tanult tudós apjától és ez ismeretek birtokában a tudományok haladásával állandóan lépést tartott. Így történhetett, hogy Márki Sándor házából a komoly tudományos társalgás még akkor sem hiányzott, ha a család magában volt. Veje, Müller Alfréd, katonatiszt, másirányú képzettsége ellenére is teljesen hasonult a család gondolat világához. Csakhamar az unokák: Sándor, László, Iván lettek a középpontok, akik köré a kis család lélekben megifjodni, felüdülni csoportosult. Közmondásszerű volt a szeretet, amellyel Márki unokáin csüngött, velük tanult, iskolai apró-cseprő bajaikat, örömeiket velük együtt élte át. Megható az az őszinteség, amellyel Márki a naplójában családjával állandóan foglalkozik. Valóban azt az életet teremtette

meg, amelyre a jó példát az ő boldog emlékü szüleitől vette. Az Esterházy-utcában épített szép, kényelmes családi ház, nagy kertjével, csendes környezetével a boldogságnak, a megelégedettségnek volt színtere, ahonnét a látogató felemelő érzés nélkül sohasem távozhatott.

Családjával nagyobb utazást tett Bajorországban, Poroszországban, azonkívül Olaszországban, Franciaországban. E két utóbbi helyen történelmi kongresszusokon vett részt és a magyar tudományosságnak nagy szolgálatot tett azzal, hogy mindkét helyen tetszéssel fogadott előadást is tartott. Olaszországban, Cividaleban, 1899-ben, Paulus Diaconus halálának XI. százados fordulóján olasz nyelven olvasta fel azt a tetszéssel fogadott előadását, amelyet az olaszok ki is nyomtattak. A következő évben a párisi kongresszuson a magyar jakobinusokról francia nyelven olvasott fel. Ez a franciák tetszését nyerte meg s különösen az olasz kormány küldötte, Greppi gróf, érdeklődött melegen a felolvasás iránt.

Érdemei itthon sem maradhattak elismerés nélkül. A szerény tudós kitért minden megtisztelés elől, de a találékony szeretet mégis csak le-le fogta, hogy ragaszkodását szemtől-szembe is bizonyíthassa. Így harmincéves tanári jubileumán (1906.) volt tanítványai, a kolozsvári középiskolai tanári kör, az egyetemi tanári kar és ifjúság meleg ünneplésben részesítették. Az egyetem aulájában rendezett gyönyörű ünnepen és az azt követő ebéden a szeretet és barátság szívig ható jeleivel találkozott. Az ifjúság aláírássokkal ellátott emlékalbummal is meglepte, a piarista egyetemi hallgatók intézete (Kalazantinum) meg virágokat küldött. S a hálás fiú e percben is szüleire gondolt: „Örülök, — jegyezte fel — hogy azt a virágot, amit kaptam, édesanyám harmincéves sírjára és édesapáméra tehetem le.“ 1912-ben a M. T. Akadémia rendes tagjai közé választotta. Érdemei a legfelsőbb helyen is figyelmet keltettek és a felső oktatás terén szerzett érdemei elismerésül a magyar király a Lipótrendő lovagkeresztjével tüntette ki (1918.). Ez utóbbi elismerés már a világháború idejére esett. A békés munkásokban megfogyatkozott idő a kötelességteljesítő tanárt fokozott tevékenységre sarkalta. Mint rektor a doktorra avatásokon a katona-ifjakhoz mindig rövid buzdító beszédet intézett, a ref. kollégium VII., VIII. osztá-

lyában a hadbavonult, majd beteg történettanárt éveken át helyettesítette, a katonák javára lemondott napi boráról és fizetésének 3%-ról.

A háború után beállott változás idején állását ő is elvesztette és 1921. nyaráig még Kolozsvárt maradt. A közbeeső években tovább tanult románul, úgyannyira, hogy román lapokat könnyedén tudott olvasni. Gyakorolta magát a franciában, unokái segítése közben fordított latint, görögöt, lefordította Jorgának II. Rákóczi Ferencről a román Akadémiában tartott felolvasását, kiadatlan alkalmi verseit (83) dirib-darab papirosokból másolgatta, lefordította továbbá Xenopolnak francia nyelvű Románia történetét, II. Rákóczi Ferenc felkelésének történeti anyagát rendezgette, a református theologiai intézet tanárképzőjét vezette, abban tanított, de elmélyedő munkához e mozgalmas napokban nem volt hangulata.

Igy ment ez 1921. nyaráig, amikor Szegedre indult, hogy az ottani egyetemen munkáját folytassa. Eddig rendes tanárságának 43 esztendeje alatt 13.033 órát tartott 11.055 tanítványnak. Már a tavasz folyamán bejárta azokat a kedves helyeket, ahol olyan szeretettel sétálgatott (Házsongárd, Rákóczi-mál), különböző testületeknél viselt tisztségeiről lemondott, 10.000 kötetből álló könyvtárát csomagolta. Julius 2-án aztán „diákosan” megebédelt, vette sétapálcáját és el sem köszönvén (mert erős akart maradni) a háztól, amelyet ő épített, a kertetől, amelyet ő gondozott, kísétált Kolozsvárról, ahol huszonkilenc évig tanított. A repatriálók táborával Kolozsvárról megindult és sok huza-vona után augusztus 2-án Szegeden új otthonába beköltözött.

Egyetemi tanár Szegeden. | Mint a nagyobb városokban általában, az időben Szegeden is kevés volt a bérbevehető jó lakás. Márkinak is olyan lakóhely jutott, ahol nem volt külön dolgozó szobája, ahol nagy könyvtárát sem tudta elhelyezni. A könyvek egyideig a piarista gimnáziumban voltak elhelyezve, majd az egyetem történelmi szemináriumában rakta fel azokat. A könyvek azóta is ott vannak és a magyar államtól ígért megvételre várnak.

Az egyetem létszámban kicsiny hallgatóságának megkezdte a tanítást, amelyet haláláig folytatott. A saját tanszéke mellett jó ideig a földrajzi és az ókori történelmi tanszéket is ellátta. Szegeden találta őt oda költözése évében már a Halot-

tak napja, amely napon Kolozsvárott huszonkilenc éven át a házsongárdi temető tetejére ment, hogy ott a híres észak-amerikai utazónak, Bölöni Farkas Sándornak sírjánál, szüleiért imádkozzék. Itt találta az újév, amikor Szilveszter éjszakán huszonkilenc éven át kinyitotta az ablakot és úgy hallgatta a kolozsvári Szent Mihály templom harangjainak bűgását. A visszaemlékezések mindmegannyi fájdalmas feltépői voltak annak a vágynak, amely lelkét három évtizedes boldog életének színhelye felé húzta.

Munkásságát a nála megszokott szeretettel folytatta. A pusztaszeri ünnepen a felavatott emlékre az egyetem nevében koszorút helyezett, különböző kultúregyesületekben felolvasott, az egyetem ötvenéves fennállásának ünnepére a külföldi egyetemek számára megírta az egyetem történetét és az ünnepen a kormányzó jelenlétében a M. T. Akadémia s több tudományos társaság nevében beszélt. A Turáni társaságban előadást tartott, a Dugonics társaságban *Dugonics Andrásról* olvasott fel. Majd Petőfivel kezdett foglalkozni és annak a történeti felfogásáról a Történelmi Társulatban adott elő. Így érkezett el életének 70-ik évéhez, amikor a bölcsészeti karnak és tanítványainak ragaszkodása felköszöntésben, hírlapi megemlékezésben nyilvánult meg. (Magyarság, Szegedi Új Nemzedék, Csabai Körösvidék, Pásztortűz). A Magyar-ságnak állandó munkatársa lett, ott közölt Feljegyzései nagy olvasottságnak örvendettek. Majd a Szent István Társaság részére megírta II. Rákóczi Ferenc rövid életrajzát, amely három kötetes műve kivonatának tekinthető. A Szociális Missió gyulai hangversenyén (1924. nov. 14—16.) a történelmi regényekről olvasott fel. A hely közelsége vágyat ébresztett szívében, felmászott az Almássy grófok Gyula várának bástyájára és sokáig elmerengve nézett Sarkad felé. Utolsó Istenveledet intett a helynek, ahol szülei, testvérei nyugosznak. Mintha érezte volna, hogy utoljára látja gyermekkorának és ifjúságának kedves tereit. A szünidőket Gödöllőn töltötte, ahol vejénél a kolozsvári ház árából vett családi házban lakott. A Király-utcában, nagy gyümölcsösben, kastélyszerűen épült a ház, első tekintetre meglátszik, hogy eredetileg festőművész számára készült. Tágas, világos szobák teszik barátságossá a lakást, a falakon vejének vadászfegyverei és vadászemlékei csüngtek. Amikor e sorok írója 1922. nyarán

a család körében időzhetett, belépésekor a nagy professzor éppen erdélyi irodalmi dolgokat jegyeztetett. Lehetetlen volt megilletődés nélkül szemlélni, hogy gondolatai akkor is Erdélyben jártak. Mert gyakran jártak. A Pásztortűz, Hírnök, Erdélyi Irodalmi Szemle, Ellenzék gyakran örvendeztették meg Erdély közönségét azzal, hogy Márkitól cikket közölhettek. Utolsó cikke is Erdélynek szólt, halála előtt pár nappal éppen az Erdélyi Irodalmi Szemlében jelentek meg Salamon Ferencről szóló feljegyzései.

Vége felé már nem e házban lakott, a nagy családi házat kisebb, de kedvesebb házzal cserélték fel. A professzor e házak kertjeiben szeretettel kertészgetett, a gödöllői erdőben elsétálgatott. Így ment ez az utolsó évig, amikor egészségi állapota megrendült. 1925. telén nagy beteg volt és akkor is azzal gyötörte magát, mi lesz tanítványaival, akik előadása elmaradása miatt félévüket elvesztik. Amikor husvét után anyyira összeszedte magát, hogy ki-ki sétálgathatott, felment az egyetemre, tartott pár előadást, hogy tanítványai tanulmányaiban ne történjék fennakadás. Az előadások bevégzése után megint Gödöllőre ment és mint az igazi tanár, a tanév végén, június 29-én, Péter és Pál apostolok napján, állott ki a sorból. Akkor este agyvérzést kapott, amely másfélnap alatt, 1925. július 1-én, a sírba vitte. Almában érte utól a halál. Amilyen zajtalan volt élete, olyan esendesen távozott el az élők sorából.

A budapesti Kerepesi-úti temetőben felállított ravatalát az egyházi, közéleti, politikai, tudományos élet nagyjai állották körül. Az állam halottját temették el nagy pompával. A M. T. Akadémia nevében dr. Lukinich Imre, a szegedi egyetem nevében dr. Erdélyi László, a Szent István Akadémia nevében dr. Pethő Sándor, tanítványai nevében Juhász Béla mondott búcsúztató beszédet. A Kolozsvárról elszakadt lakó-
sok közül alig hiányozhatott valaki, a mostani lakó-
sok közül hárman állottunk a ravatal mellett s a koszorú-erdő között fehér szalagon feltűnést keltő módon ott vala látható a kolozsvári Esterházy-utca üzenete is. Szerető leánya a nagy szülők sarkadi sírjáról és a kolozsvári házsongárdi temetőből hozott földet szórt a nagy halott sírjára, hogy közös hant alatt, kedves föld alatt nyugodva legyen pihenése esendes. A napila-

pok és folyóiratok bő szóval méltatták érdemeit és érdekes eseményeket újítottak fel életéből. Remélhető, hogy hagyatékanak átvizsgálásakor még ismeretlen írásai jönnek elő, mert utolsó éveiben behatóan foglalkozott a földrajz történelmének anyaggyűjtésével.

Jelleme. Jelentősége. | Kicsiny korában e kérdésre, mi szeretne lenni, Márki mindig ezzel felelt: „Nyáron kertész, télen pap.“ E kijelentését a család is felszínen tartotta, ő maga is mindig visszaemlékezett rá.

Amiről a kicsiny gyermek álmódott, az az életben valóra vált. Rajongó szeretettel vonzódott a természethez. Nem volt nagyobb öröme, mintha teendői befejezésekor kertészkedhetett. Lakását is kerttel vette körül s nyáron mindig valami kertés helyre húzódott. A kertben idősebb korában is fiatalhoz méltó buzgósággal dolgozott. Kirándulásokat tett. Sokat utazott, a földrajz tudománnyal irodalmilag is foglalkozott. Íróasztaláról sohasem hiányzott a virág. Főleg a mezei virágokat kedvelte. Az ős utolsó virágait is gyengéd gonddal szedte össze és ápolgatta, hogy életüket minél hosszabbra nyújtsa.

Másik gyermekkori kívánsága szószerint nem teljesült, de teljes mértékben valóra vált azoknak az erényeknek, kötelességeknek gyakorlásában, amelyeknek vonzó példáját plébánosában látta, aki hitoktatója, tanítója volt egy személyben. Mert Márki Sándor őszinte szívvel vallásos volt. A szülői ház jó példája, gyengéd lelkének hajlama holta napjáig Istenhez fűzték. Vallásos kedélyéből fakadtak azok az illatos rózsák, amelyek miatt annyira vonzó volt a vele való időzés. A jó fiú édesanyja halála után negyven évvel erősítette, hogy az iránta való szeretetnek lángja annál erősebben lobog benne, minél inkább közeledik a pillanat, amelyben őt Isten színe előtt ismét megláthatja. Családi érzésének tisztasága, melegsége közmondásszerűvé vált, s naplójában családjáról írott sorainak őszintesége csak megerősíti a közhitet, amely róla élt. Műveiből is bensejének e vallásos szelleme árad ki. A középkor volt legkedvesebb történelmi korszaka és bővizű forráshoz hasonlóan, leginkább ez idő tárgyalásakor buggyantak ki a melegségsugarak, amelyekből nemes érzéstől hevített lelke táplálkozott. Vallásos ünnepélyeken tartott felolvasásai mindenkit elragadtak. Egy felekezettől sem tagadta meg rész-

vételét, ha ez erkölcsi érzésének emelését az ő tekintélyétől várta. Hetven éves korában, Hamvazó szerdán, meghamvaztatta magát, gyermekkorra óta először. „Akkor közel ahoz az időhöz — mondotta — mikor porból lett, most közel ahoz, hogy porrá legyem.“ Az utolsó években rendszeren gyónt és áldozott. Gyóntatója s tanártársa, dr. Erdélyi László, az elhunyt lelki nagyságáról a ravatalnál tett tanubizonyságot.

Tanulmányait nagyobb részt szerzetes iskolákban végezte: a premontreieknél és piaristáknál. Mindkét rendhez szívesen ragaszkodott. Különösen a piaristákhoz állott közel, ahol középiskolai tanulmányait befejezte, az egyetemen az egyetemes történelmet a piarista Somhegyi Ferenc ékes előadásából tanulta, a budapesti, kolozsvári, temesvári, kecskeméti rendház vendége volt, többekkel e rendből baráti viszonyban állott, e rendből sok hálás tanítványt szerzett. Unokái is e rend iskoláiban tanultak. Irodalmi vagy baráti összeköttetést tartott fenn kiváló katolikus egyházi férfiakkal: Pór Antallal, Bunyitay Vincével, Ipolyi Arnolddal, Fraknoi Vilmossal, Szentkláray Jenővel és Karácsonyi Jánossal, akit Nagyváradon többször családostól fölkeresett és aki a kiköltözéskor őt minden jóval ellátta.

Továbbá, amint jó paphoz illenék, Márki Sándor kiváló nevelő és nagy tudós volt. Nagy nyelvtudása, olvasottsága, világlátottsága, kutató és korokat, századokat jól átfogó elméje, rendkívüli szorgalma, költői lendülete azok az erősségek, amelyekben műveinek megbízhatósága, tudományos értéke, keresettsége, olvasottsága nyugszik. Alkalmi beszédei, felolvasásai sajátosan emelkedettek, mély erkölcsi érzésükkel megragadó hatást keltnék. Az olvasót, hallgatót magukkal emelik, miként a felhők közé szálló sas is emelkedésével tekintetünket maga után vonja. Tudománya, egyénisége, a műveiből kiáradó jótékony szellem révén nemzetnevelő hatása kétségtelenül megállapítható.

Nem fogadta el reáliskolai igazgatói, majd tanárképző elnöki kinevezését, mert tanár akart maradni. Tanár, hogy ötlettől, szónoki hévtől, tudástól és érző szívtől vonzó előadásai állandó hatással termékenyítsenek, miként a napfénytől, esőtől megtermékenyül a kalászthozó rónaság. Középiskolában annak rendszeréhez alkalmazkodott, az egyetemen magas színvonalat tűzött maga elé, azért szabadulni igyekezett. a

a helyettesítésképpen rá bízott ókori történelmi, főleg a földrajzi katedrától, mert nem akarta azokat középiskolai színvonalra csökkenteni.

Kolozsvári egyetemi tanár korában órabeosztása is olyan volt, hogy arravalóságát az kemény próbára tette. Történelemtanító kollégái már agyonfárasztották a hallgatóságot, amikor tizenkét órakeresztés következett. De tárgyában való elmélyedése, lelkesültsége így is mindig megérdemelt érdeklődéshez juttatták. Nagy tudása, lekötelező modora miatt oly tekintélyhez jutott, hogy óráiról senkisé hiányzott, jóságával visszaélni mindenki szégyelt és szorgalmasan tanult. Így jutott Márki Sándor abba a helyzetbe, hogy vizsgálatok alkalmával elégtelen jegyet sohasem kellett adnia. A jó tanár közvetlensége főleg a történelmi szemináriumban nyilatkozott meg. Vallotta, hogy a tanárjelölt itt kerül bele a történetírás konyhájába. Az itt eltöltött időt az elméleti és gyakorlati tanárképzésnek szentelte. Ebben aztán semmi fáradságot sem kimélt. Akiben tehetséget látott, azt buzdította, munkájában támogatta. Mivel mindenkitől várt, azért az ő szemináriumában senki sem maradt tétlen. Akik szakdolgozatukat, doktori értekezésüket készítették, azokra különös gondja volt. Az ilyenek a szemináriumban munkájukból részleteket olvastak fel és ő mindent alaposan megtárgyalt velük. Kikerült hallgatóitól is tehetségükhöz mért irodalmi munkásságot várt. A tehetség kibontakozásának azonban az élet nem mindig kedvezett és nem egy tanítványát hozta zavarba a professzornak kérdő tekintete, amellyel összejövételkor találkozott. Nem volt e tekintetben szemrehányás, mégis a szelid figyelmeztetés erejével hatott.

Történelmi felfogásában az idealizmus irányát képviselte. Gyermekkorra a Bach-korszakra esik. Nem csoda tehát — mondja — ha ők, az akkori gyermekek, idővel már öregek, a gyakorlati élettel is számolva, mindhalálig idealisták maradtak. Szüleik emlékét szentelték meg vele, akik helyzetük javulását várták. Amikor Cercesato római hírlapíró az iránt érdeklődött nála, hisz-e az idealizmus újjászületésében? — felkiáltott: „Hogyne hinnénk efélében, amikor nemzetünk végzete ez a hit.“

Kegyeltes érzéssel nyult a legendákhoz, mondákhoz,

ápolta a tekintély tiszteletet, a vallási és családi érzéseket, élvezett mindent, ami szép és nemes. Ilyen lelkülettel idealizmusából ki sem vetkőzhetett. A történetíró, — mondotta — ha rózsákból fonhatja, nem fonja tövisből nagyjaink koszorúját. A rózsának ő is nem töviseiben, hanem virágaiban gyönyörködik. Vagyis — mint másutt mondja — a történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen, mint az esküdtszék, amely az érzelmeikkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania.

Ilyen felfogással készült Dósa életrajza, így lesz kegyeletes alakká előttünk Horváth Mihály, II. Rákóczi Ferenc és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az egyes emberek gyarlóságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek. A történelem betűi — mondotta — nem holt betűk: beszélnek és tanítanak. Minden nemzetet a maga világtörténelmi küldetésének felismerésére és betöltésére ösztönzik. Rávezetik arra, hogy az emberiséget szolgálni ugyanazon a helyen, annyit tesz, mint a hazát szeretni. A hazai történelemnek meg az a varázsa, hogy körülötte, a világ eseményeinek magaslataival észre szabad vennie a sziklák tövében a kagylókat. Ne bántsuk tehát a legendákat, amelyek ápolják a nemzeti érzést és nagy alkotásokra ösztönzik az írókat s a művészeket. Ez igénytelen írók, művészek, tudósok, ha nem is hódítanak országot, egész világot teremtenek önmaguknak népük örökségéül. A tudós egymaga szembeszáll hétannyival, az egész emberiséggel, hogy hirdesse azt, amit igaznak vél. Szerepe fontos, mert, ha könyvvel — miként a katona a harcban fegyverrel — nem védi az igazságot, megáll minden haladás. E haladás érdekében az ifjúság ne tartsa szerencsétlenségnek, ha hideg szobában lehetével kell felmelegítenie körmeit, mert különben lehet belőle gazdag ember, de sohsem lesz hazájának hasznos polgára. Munkájának legfőbb jutalma a tiszta öntudat legyen. Így virul majd az irodalom, művészet, tudomány, jut előbbre az emberiség, amelynek üdve lelkének hó vágya. Az ember-szeretet, amely lelkét elöntötte, az az alapérvény, amelyen át a világot tekintette. Ez ember-szeretettel lett nagy íróvá, esz-

ményekért lelkesülő tudóssá, aki előtt minden szent, amit Isten és a nemesen gondolkozó emberiség annak nyilatkoztatott.

Tudós létére a társadalmi életből is kivette a maga részét. Kolozsvárott délutánoként ugyanazon órában a New-York, majd az Európa-kávéházban ült, ahol a tudomány és közélet jelesei vették körül. Itt olvasta el a lapokat. Névnapi, a Sándor-napok, híresek voltak nem pazarlásaikról, hanem a neves emberek összetalálkozásáról. Ő maga ott volt mindenütt, ahol művészetről, irodalomról, tudományról volt szó. Felolvasásokról, előadásokról el nem maradhatott. A városi közgyűlési teremben nagy ünnepségeken rendszeren ő beszélt. A középiskolai tanári kör üléseit, mint elnök, mindig formás bevezetővel nyitotta meg. A vele való együttlét mindig élvezet volt, mert humorával, sok jó mondásával, nagy emberekről mondott anekdotáival, nyájasságával mindenkit lekötött. A tudományos világ embereivel nem csak élénk összeköttetést tartott fenn, hanem sokkal benső barátságban is állott.

Igy ismertük mi Márki Sándort és ilyenek: gondosan csiszolt és ragyogó drágakőnek hagyjuk hátra az utókornak.
(Kolozsvár) *Dr. Biró Vencel.*